

Сања Р. Пајић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

БОГОРОДИЦА МЛЕКОПИТАТЕЛНИЦА – ЈЕДНА ИКОНОГРАФСКА ВАРИЈАНТА У КРИТСКОМ ИКОНОПИСУ

У депоу Националне галерије у Прагу чува се до сада непубликована икона са представом Богородице Галактотрофусе. Потиче из некадашње збирке Есте чији је део преко замка Конопиште допео до прашке галерије. Датована је у 14. век, што се не може прихватити. Дело, критског порекла, показује једну занимљивост – иза фигуре малог Христа насликан је сегмент круга, нејасног значења.

Кључне речи: Збирка Есте, Млекопитателница, Галактотрофуса, икона, критска школа

У депоу Националне галерије у Прагу под инвентарским бројем О 11948 (стари инвентарски број DO 857) чува се икона са представом Богородице Млекопитателнице (Галактотрофусе), непозната научној јавности (сл. 1). Слика је рађена техником темпере на дрвету, димензија 33 x 29 x 3 cm, вероватно са поново позлаћеном позадином. Има једну јачу вертикалну кракелуру на средини и веће оштећење на десној руци Богородице, док је дрвена подлога на задњој страни, са траговима црвоточине, учвршћена са четири дашчице. Дело је урамљено у позлаћени рам, оштећених крајева. У документацији је забележено да је слика, од 1960. у прашкој галерији, настала у 14. веку, што се не може прихватити, без података о месту и времену када су извршене мање интервенције на консолидацији дела.

Порекло иконе откривају две цедуље залепљене на њеној полеђини. На једној се делимично чита: Reale Palazzo di Catajo /нечитко/ App. to /нечитко/ No 1482, док се друга услед оштећења не може прочитати. Из сачуваних података јасно је да је икона припадала чувеној збирци уметничких дела која у науци носи назив по последњим власницима, породици Есте. Заправо, језгро ове знамените колекције формирао је током 17. века маркиз Томазо дељи Оби-

Сл. 1 - Богородица Млекопитатељница, Национална галерија, Праг

ци у свом дворцу Катајо у близини Падове. Збирку пописану убрзо након његове смрти, на самом почетку 19. века (Висконти 1880: II, 235-265; III, 28-80),¹ наследила је аустријска линија породице Есте, али није сачувана у првобитном обиму. Пошто су издвојена дела за естенску колекцију, данас изложена у Модени, одабрани примерци однети су у Беч. Следио је преостали део збирке, пренет у Беч 1896, захваљујући последњем наследнику, надвојводи Францу Ферди-

¹ Иако је збирка пописана 1806, текст је публикован тек 1880.

нанду. Убрзо је по жељи надвојводе већи део колекције похрањен у замку Конопиште у близини Прага, одакле се између два светска рата један број дела обрео у Прагу (Мејс 1946: 1-5). Одређене целине збирке су обрађене, нарочито слике и скулптуре које припадају корпусу италијанске уметности 14-15. века. Међу делима која су остала непубликована налази се и поменута икона са представом Богородице Млекопитателнице.

Формално Богородица Млекопитателница је насликана у иконографском виду типичном за допојасне представе, са дететом на левој руци. Неуобичајеног кроја и избора боја за традиционални иконопис, Мајка Божија је одевена у црвени мафорион, потпуно отворен на грудима, и тамно плаву мителу, све обрубљено украшеним златним тракама, док јој провидни велум пада на рамена. Мали Христос преко белог хитона са браон наборима, стегнутог цинобер појасом, носи химатион у истој боји, богато шрафиран златом. Иза Богородичине леве руке насликан је црвени полукружни сегмент, нејасног значења и без органске везе са целином. Неједнако подељена, позадина је у горњем делу позлаћена, а у доњем тамно браон боје. Контуре обе фигуре су истакнуте плитким орнаментом у облику срца, док су тачкастим пунцем означени зраци иза Богородице. Фигуре немају сигнатуре.

Мешање традиција, са видним утицајем западних модела у начину обраде фигура, пре свега Богородице, док су на представи Христове одеће препознатљиве византијске реминисценције, уз иконографију типичну за критске представе ове теме, упућују да је икона рад сликара који је и потекао у овој школи. Наиме, овакав начин сликања типичан је за критске уметнике који су од краја 15. до краја 17. века радили за обе конфесије, прилагођавајући и иконографију и стил поручиоцу.

Богородица Галактотрофуса спада међу најстарије иконографске типове (Мирковић 1938: 1-20; Лазарев 1971: 276-281; Катлер 1987: 335-350; Татић-Ђурић 1990: 119-138). И поред тога, цео низ проблема везаних за ову иконографију и данас је нерешен. Не постоји сагласност око порекла представе, траженог и у западној, тачније италијанској уметности (Кондаков 1914: 255-258; 1915: 408-410) и у источној традицији (Лихачев 1911: 33-34, 157-166, 207-208; Лазарев 1971: 276-281), а изнета је и теза о независној појави у различитим уметничким круговима (Мирковић 1938: 15; Катлер 1987: 336, 349-350). Формални прототип, много старији од хришћанства, већ је у блискоисточним културама старог века добио религиозну димензију, одакле су га преузели грчки и римски уметници и предали у

наслеђе хришћанским ствараоцима (Грабар 1966: 231; Татић-Ђурић 1990: 120-123).

Иконографски тип потпуно је формиран у предиконокластичком периоду. На типологију не утиче да ли Богородица држи дете са леве или десне стране, као ни мање варијације у положају малог Христа који седи или је у полулежећем положају на мајчиним грудима. Натуралистички мотив Богородице која руком придржава дојку, присутан на раним и потом византијским представама, изгубиће се најпре у западном сликарству средњег века. У критској школи представа ће бити стандардизована у смислу да дете седи на рукама Богородице, приносећи дојку устима са обе руке, иако, изузетно, има и другачијих представа.

После раних приказа Богородице Галактотрофусе везаних за саме почетке хришћанске уметности (Мирковић 1938: 14; Татић-Ђурић 1990: 123; Катлер 1987: 336), најзначајнији корпус представа са овом темом између 6/7. и 9. века сачуван је у коптској уметности (Лазарев 1971: 277-278; Катлер 1987: 338-339; Татић-Ђурић 1990: 127; Богородица 2000: 238; Болман 2005: 13-22), где ће бити негован и касније (Скалова 2003: 235-264). Такође, из 7-8. века је и податак да је у цариградском манастиру Влахерне чувана реликвија - делић Богородичине одеће са капима млека (Катлер 1987: 338), мада није утврђена веза ове реликвије и иконографског типа Галактотрофусе.

Иконографски тип Млекопитателнице био је у употреби непосредно после периода иконоклазма, о чему сведоче литерарни извори (Катлер 1987: 338-341). Приметан је пораст представа у средњовизантијском периоду, током 11-12. века. Највећи број дела са овом темом сачуван је у провинцијском сликарству. Насупрот старијем мишљењу да престоничка уметност није неговала овај иконографски тип, и текстуални извори и материјални остаци потврђују да је тема била позната цариградским атељеима (Катлер 1987: 339-342). Тешко је рећи да ли је иконографија из Цариграда пренета у провинције – због своје догматске и још више популарно-верске димензије, ова представа је била веома раширена и могла се појавити независно од престонице (Мирковић 1938: 14-15; Катлер 1987: 344-346). Иконографски тип, прихваћен у западној уметности, радо је био приказиван у италијанском сликарству од 13. до 15. века (Лазарев 1971: 279-281; Катлер 1987: 346-349). Доживео је процват у поствизантијском иконопису, посебно у критској школи, где је овој теми посвећен велики део продукције (Анђолини-Мартинели 1982:

cat. ns. 71-101).² Такође, у средњовековној уметности сачуване су и представе Богородице која доји Петра и Павла, или других галактотрофуса, као што су св. Ана која доји Богородицу и св. Јелисавета са сином, Јованом Крститељем, али су веома ретке (Мирковић 1938: 19-20; Миљковић-Пепек 1958: 1-2; Катлер 1987: 342-344, 346; Татић-Ђурић 1990: 128-129).

Што се тиче извора за иконографски тип Богородице Галактотрофусе, дојење Христово, у јеванђељима поменуто само посредно (Лк: 11, 27), описано је у апокрифима, што је утицало на тражење порекла теме у овим списима (Грабар 1930: 264). Каснији истраживачи су показали да су инспирацију за ову врсту представе уметници нашли у бројним текстовима раних источних и западних отаца (Мирковић 1938: 3-11; Катлер 1987: 336-338; Татић-Ђурић 1990: 124-128, 133; Богородица 2000: 141-144), потом укључених у божићну литургију, али и током прославе Страсне седмице (Катлер 1987: 343-344). То би упућивало на догматско порекло представе, сложеног значења, иако се верски разлози не могу потпуно одбацивати (Катлер 1987: 345-346).

Икона Богородице Галактотрофусе из Прага је заправо спој византијске и западне традиције, са преовлађујућим елементима ове друге. Комплетна Богородичина одећа, укључујући и боје, западњачког је порекла; карактеристичан детаљ на икони из Прага је велум, знак жалости, преузет из средњовековне западне традиције (Анђолини-Мартинели 1982: 26; Анђолини-Мартинели 1993: 24, н. 27), иначе неизоставни елемент иконографског типа познатог под називом *Madre della Consolazione* и веома популарног у критској уметности.³ Двобојна позадина иза представе Богородице са Христом није својствена ни византијској ни критској уметности, као ни пунц дуж контура фигура и зракасто распоређене линије иза Богородице.

Такође, у типу физиономија, сликар је одступио од византијских модела. Облик лица Богородице и укупни израз говоре о италијанским узорима из доба кватрочента. Представа детета, светле таласасте косе оштрог раздељка на средини, такође је нетрадиционална у смислу византијских узора. Велики утицај западне уметности на физиономске карактеристике светитеља на критским

2 За овај рад издвојен је поменути каталог због многобројних дела са представом ове теме. Појединачне представе Богородице Млекопитателнице могу се наћи и у другим збиркама и публикацијама.

3 Неки аутори о Галактотрофуси са велумом говоре као о представи *Madre della Consolazione* у виду Галактотрофусе, нпр. в. Пост-Византија 2002: кат. бр. 11. О византиском пореклу *Madre della Consolazione* и значењу овог типа, в. Балтојани 1994: 273-280.

иконама запажа се од 15. века. Типове лица, и Богородице и малог Христа, какве видимо на овој икони, у критску уметност увео је крајем 15. века познати сликар Николаос Цафурис (уп. Балтојани 1994: кат. бр. 68). Цео низ икона из 16-17. века понавља ове одлике, посебно на представама иконографског типа *Madre della Consolazione* (Балтојани 1994: кат. бр. 69-83), по чему су блиске прашкој икони.

Пре него што је започео са сликањем, сликар је оштрим предметом урезао обресе фигура. Инкарнат, фино моделован, подсликан је светло зеленом бојом, којом је истовремено дочарана сенка на широким површинама лица. За гликасмос уметник је користио веома светлу боју, са акцентима ружичасте. Лица су моделована тако да се види завршна моделација веома танком четкицом. Богородичин мафорион је сликан широким потезима, са крупним схематизованим наборима, док је Христов огртач богато шрафиран златом, по средњовековном византијском обичају. Обе фигуре, поготову Богородица, одишу монументалношћу.

Неуобичајен и на први поглед непрепознатљивог значења је сегмент круга насликан иза леђа детета. На икони Млекопитателнице непознате провенијенције, која се води као дело италијанског уметника 13-14. века, иако је без сумње дело критског сликара 16. века (сл. 2), јасно се види да је у питању део Христовог огртача. У истом смислу и цео низ икона понавља овај мотив (Анђолини-Мартинели 1982: кат. бр. 71, 73, 75, 77, 78, 82). Уметник који је насликао икону сада у Прагу, и поред високог техничког умећа исказаног у обради инкарната, није добро интерпретирао овај мотив, али се поменути део на основу предложених аналогија може реконструирати (сл. 3). Такође, на икони истог типа из Падове (сл. 4), каснијег времена настанка, део химатиона је већ поједностављен, и ближи орнаменту него огртачу. Поменути дела, стилски неуједначена и из различитих временских периода, заправо потичу од истог моде-

Сл. 2 - Богородица Млекопитателница, непознате провенијенције (преузето са сајта: <http://www.corbis.co.in>)

Сл. 3 - Богородица Млекопитателница - реконструкција, Национална галерија, Праг

Сл. 4 - Богородица Млекопитателница, црква Мадона деле Грације, Пјове ди Сако (преузето са сајта: <http://www.madonnadellegraziepiovedisacco.it>)

ла, чинећи једну целину у оквиру иконографског типа Богородице Млекопитателнице, неговане од стране критских мајстора и њихових следбеника.

Икона са представом Богородице Гликофилусе данас у депоу Националне галерије у Прагу, пореклом из колекције чуване у дворцу Катајо у Падови, за коју се не зна када и како је доспела у ову збирку, несумњиво је дело критског сликара. Уметник је вероватно дуже боравио, можда се и школовао у Венецији, што се види по јаком утицају западне традиције на ово дело. Такође, био је добро упознат са радом Николаоса Цафуриса, чије дело му је могло послужити као предложак за типологију и начин обраде фигура, поготову Богородице. С обзиром на стилске одлике, икона представља остварење 16. века, и то могуће из прве половине столећа. Димензије сведоче да је била намењена приватним потребама наручиоца, пре западног порекла него православне вероисповести.

Литература:

Анђолини-Мартинели 1982: P. Angiolini-Martinelli, *Le icone della collezione Classense di Ravenna*, Bologna: Banca del Monte di Bologna e Ravenna.

Анђолини-Мартинели 1993: P. Angiolini-Martinelli, Una inedita „Madonna“ veneto-cretese conservata a Roma, у: Marco Ciatti (ed), *Itinerari. Comtributi alla Storia dell'Arte in memoria di Maria Luisa Ferrari*, vol. VI, Bologna: Studio Per Edizioni Scelte, 19-27.

Балтојани 1994: Ch. Baltoyianni, *Icons. The Mother of God in the Incarnation and the Passion*, Athens: Adam Editions.

Болман 2005: E. Bolman, The enigmatic Coptic Galaktotrophousa and the cult of the Virgin Mary in Egypt, у: M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God: perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Burlington: Ashgate, 13-22.

Висконти 1880: F. A. Visconti, *Documenti inediti per servire alla storia dei musei d'Italia*, I-III, Firenze – Roma.

Катлер 1987: A. Cutler, *The Cult of the Galaktotrophousa in Byzantium and Italy*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 37, 335-350.

Грабар 1930: A. Grabar, Deux images de la Vierge dans un manuscrit serbe, у: *L'art byzantin chez les slaves*, t. II, Paris: Geuthner, 264-274 (= Грабар 1968: A. Grabar, *L'art de la fin de l'antiquité et du Moyen Age*, I, Paris: Collège de France, 543-554).

Грабар 1966: A. Grabar, *Le premier art chrétien*, Paris: Gallimard.

Кондаков 1914: Н. П. Кондаковъ, *Иконография Богоматѣри, I*, St-Pétersbourg.

Кондаков 1915: Н. П. Кондаковъ, *Иконография Богоматѣри, II*, St-Pétersbourg.

Лазарев 1971: В. Н. Лазарев, Этюды по иконографии Богоматери, *Византийская живопись*, Москва: Наука, 276-281 (допуњен рад V. Lasareff, *Studies in the iconography of the Virgin, The Art Bulletin*, XX/1 (1938), New York: College Art Association, 27-36).

Лихачев 1911: Н. П. Лихачевъ, *Историческое значение итало-греческой иконописи. Изображения Богоматѣри въ произведенияхъ итало-греческихъ иконописцевъ и ихъ влияние на композиции некоторыхъ прославленныхъ русскихъ иконъ*, St-Pétersbourg.

Мејс 1946: M. Meiss, Italian Primitives at Konopiště, *The Art Bulletin*, 28/1, New York: College Art Association, 1-16.

Миљковић-Пепек 1958: П. Миљковић-Пепек, Умилителните мотиви во византијската уметност на Балканот и проблемот на Богородица Пелагонитиса, *Зборник издања на Археолошкиот музеј*, књ. II, Скопје: Археолошки музеј, 1-27.

Мирковић 1938: Л. Мирковић, Богородица Млекопитателница, *Богославје*, 13 /1, 1-20.

Пост-Византија 2002: Post-Byzantium: the Greek Renaissance, 15th – 18th Century Treasures from the Byzantine and Christian Museum, Athens: Hellenic Ministry of Culture.

Скалова 2003: Z. Skalova, The icon of the Virgin Galaktotrophousa in the coptic monastery of St. Antony the Great at the Red Sea, Egypt: A Preliminary note, у: (ed.) K. Ciggaar – H. Teule, *East and West in the Crusader States: Context-Contacts-Confrontations: Acta of the Congress Held at Hernen Castle in September 2000, Orientalia Lovaniensia Analecta 125*, Leuven: Peeters Publishers, 235-264.

Татић-Ђурић 1990: М. Татић-Ђурић, Богородица Млекопитателница, у: *Зборник за ликовне уметности*, 26, Нови Сад: Матица српска, 119-138.

<http://www.biblioserver.com/brediuscatalogue/slides/5980.pdf>

<http://www.corbis.co.in/info.php?imageuid={d47e9a9b-cb76-45b5-a74b-f92df6429410}&s=Virgin+Mary+Elio&rm=&rf=&mr=&loc=&col=&listRF=1,41,55,79,80,81,82,83,83,84,85,85,86,86,87,8-7,88,88,89,89,90,90,91,91,92,92,93,93,107,76,67,78,75,50,69&orient=&view=&people=&pht=&max=&p=1>

<http://www.madonnadellegraziepiovedisacco.it/pagina.php?short=&Av=95&Bv=140&active=Bv&cat=140>

Sanja R. Pajić

VIRGIN GALAKTOTROPHOUSA – AN ICONOGRAPHIC VARIETY IN CRETAN SCHOOL

Summary

An icon with the representation of Virgin Galaktotrophousa, so far unpublished (tempera on wood, dimensions: 33 x 29 x 3 cm, inventory no. O 11948, former inventory no. DO 857), reached the National Gallery in Prague from the Konopište Castle. It belonged to the former Este collection, whose nucleus originated in the 17th century in the Catajo Castle near Padua, which is evidenced by paper notes on its back side. According to the documentation of the museum, the piece is dated to the 14th century, and this cannot be supported. The icon is undoubtedly the work of a Cretan painter, by both its typology, since it displays all characteristics of the iconographic type of Virgin Galaktotrophousa which was practiced in this school, and its stylistic development. The circular segment painted behind the Child's back, unusual and, at a first glance, vague in meaning, is in fact a misinterpreted motif of a portion of the Christ's himation. The artist probably spent a long time and perhaps was educated in Venice, which is evidenced by the influence of the Western tradition, and this was especially emphasized on the representation of Virgin. Furthermore, he was very familiar with the art of the famous Cretan painter Nikolaos Tzafouris, whose work could have served as a model for the typology and manner of presenting the figures. According to the stylistic characteristics, the icon is a work belonging to the 16th century, possibly from the first half of the century. The dimensions indicate that it was intended for private purposes of the commissioner, more likely of western origin than of Orthodox confession.

Примљен октобра 2010,
прихваћен за шпайт јануара 2011.